

Ст. 1122. – Режим доступу : система інформаційно-правового забезпечення «Ліга-Закон» станом на 30.09.2012 р.

11. *Великий* енциклопедичний юридичний словник [Текст]; за ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Юридична думка, 2012. – 1020 с.

12. *Руснак Ю. І.* Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів державної податкової служби України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.07 / Руснак Юрій Іванович / Національна академія ДПС України. – Ірпінь, 2004. – 162 с.

УДК 343.13 (477)

КЛАСИФІКАЦІЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Бондаренко О. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
факультету підготовки фахівців
для підрозділів слідства та дізнання
Харківського національного університету
внутрішніх справ

Анотація: У статті наведено класифікацію судових експертиз. Сформульовано підстави призначення кожної з них. Розкрито зміст підстав проведення судових експертиз. З приводу цього проаналізовано різні точки зору вчених. Викладено власні думки щодо проблемних питань класифікації судових експертиз.

Ключові слова: судова експертиза, спеціальні знання, класифікація судових експертиз, підстави призначення судових експертиз, основна експертиза, додаткова експертиза, первинна експертиза, повторна експертиза, комісійна експертиза, комплексна експертиза.

Аннотация: В статье приведена классификация судебных экспертиз. Сформулированы основания назначения каждой из них. Раскрыто содержание оснований проведения судебных экспертиз. По поводу этого проанализированы разные точки зрения ученых. Изложены собственные мысли относительно проблемных вопросов классификации судебных экспертиз.

Ключевые слова: судебная экспертиза, специальные знания, классификация судебных экспертиз, основания назначения судебных экспертиз, основная экспертиза, дополнительная экспертиза, первичная экспертиза, повторная экспертиза, комиссия экспертиза, комплексная экспертиза.

Annotation: The article summarizes the results of classification of forensic examinations. Appointment basis of each of them are formulated. Content grounds of judicial expertise are disclosed. With regard to this analysis different perspectives of scientists were analyzed. Own views on the issues of classification of forensic examinations were expounded.

Key words: forensic expertise, the expertise, the classification of forensic examination, appointment basis of forensic examinations, basic examination, additional expertise, primary examination, reexamination, commission examination, comprehensive examination.

Судова експертиза є самостійним комплексним правовим інститутом, використання можливостей якого органами досудового розслідування сприяє підвищенню ефективності їх діяльності. Застосування вказаної форми спеціальних знань дає можливість встановити обставини вчиненого злочину. У зв'язку з цим дослідження положень зазначеного інституту має важливе як теоретичне, так і практичне значення.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства [1].

У науковій літературі розумінню сутності судової експертизи присвячено чимало праць (Т.В. Авер'янова, В.Д. Арсеньєв, Р.С. Белкін, В.М. Галкін, А.В. Дулов, П.П. Іщенко, Ю.Г. Корухов, В.М. Махов, Ю.К. Орлов, І.Л. Петрухін, Р.Д. Рахунов, С.Р. Росинська, М.О. Селіванов, О.Р. Шляхов та ін.). Однак, незважаючи на це, не склалося єдності щодо класифікації судових експертиз у кримінальному судочинстві, що і є метою даного дослідження.

Так, В.Д. Арсеньєв, беручи за основу особливості проведення окремих видів експертиз, класифікує їх за певними підставами. За обсягом дослідження автор поділяє експертизи на основні та додаткові [2, с. 22-28]. Основною є експертиза, що передую наступній. Згідно з ч. 5 ст. 75 КПК України [3] та п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30.05.1997 р. № 8 [4] додаткова експертиза призначається у випадках неповноти або недостатньої ясності основної, якщо усунути неповноту або неясність шляхом допиту експерта неможливо.

Висновок визнається неповним, коли експерт дослідив не всі подані йому об'єкти чи не дав вичерпних відповідей на порушені перед ним питання. Неясним вважається висновок, який нечітко викладений або має невизначений, неконкретний характер. Незрозумілим слід вважати будь-який висновок, зі змісту якого не можна визначити: є він імовірним чи категоричним, позитивним чи негативним та який конкретно факт ним встановлений.

Проведення додаткової експертизи доручається тому ж експерту, який проводив основну експертизу, або іншому (ч. 5 ст. 75 КПК України).

Привертають увагу деякі проблемні питання, що стосуються певної спірності підстав призначення додаткової і повторної експертизи, які розглядалися в роботах Б.М. Ісаковича, М.Я. Сегає, Е.Б. Сімакової-Єфремян [5, с. 128; 6, с. 195-196]. Однозначно можна стверджувати, що вони потребують переосмислення та більш чіткого визначення.

Слід відзначити, що в науковій літературі Ю.Г. Коруховим висловлювалася точка зору щодо необхідності виключення з КПК підстав призначення додаткової експертизи, оскільки, на думку вченого, недостатню зрозумілість треба усувати проведенням допиту експерта, а неповнота має бути підставою для призначення повторної експертизи. Додаткову ж експертизу автор пропонує призначати у разі виникнення нових питань, відповіді на які засновуються на вже проведеному дослідженні, або при появі нових об'єктів, вивчення яких доповнює попереднє дослідження [7, с. 19]. Подібної точки зору дотримуються і М.Я. Сегає, Г.М. Надгорний та Б.М. Ісакович, які пропонують відмовитися від інституту додаткової експертизи та неясність і неповноту висновку вважають підставою для проведення допиту експерта або повернення йому матеріалів експертизи для повного вивчення поставленого завдання [5, с. 128].

У свою чергу М.Г. Щербаковський пропонує доповнити підстави проведення додаткової експертизи випадками, коли виникає необхідність у встановленні нових фактів щодо об'єктів, які були досліджені під час основної експертизи [8, с. 203].

За послідовністю проведення судової експертизи поділяються на первинні та повторні. Згідно з ч. 6 ст. 75 КПК України [3], п. п. 10, 11 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30.05.1997 р. № 8 [4] під первинною слід розуміти експертизу, при проведенні якої об'єкт досліджується вперше. У свою чергу, повторна експертиза призначається, коли є сумніви у правильності висновку експерта, пов'язані з його недостатньою обґрунтованістю чи з тим, що він суперечить іншим матеріалам справи, а також за наявності істотного порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення і проведення експертизи. Істотними можуть визнаватися, зокрема, порушення, які призвели до обмеження прав обвинуваченого чи інших осіб.

Обґрунтованість висновку експерта – це його аргументованість, переконливість. Висновок може бути визнаний необґрунтованим у випадку, коли відсутня його дослідницька частина, викликає сумнів застосована експертом методика, недостатній об'єм проведених досліджень, висновки експерта не обґрунтовуються результатами дослідження або суперечать ним тощо. Правильність висновку експерта означає його відповідність об'єктивній дійсності [9, с. 14; 10, с. 53].

О.М. Зінін, Г.Г. Омелянюк і О.В. Пахомов поділяють підстави проведення повторної експертизи на фактичні (необґрунтованість і помилковість висновку) та процесуальні (порушення правових норм, що регламентують порядок призначення, проведення експертизи та оцінку висновку експерта) [9, с. 14-15].

У науковій літературі Б.О. Матійченком висловлювалася пропозиція щодо визнання додаткової підстави призначення повторної експертизи: наявність сумніву в обґрунтованості повідомлення про неможливість дачі висновку [11, с. 17]. Доцільним запереченням цьому є твердження В.М. Махова, який вважає, що не може бути й мови про повторну експертизу, якщо ще не була проведена первинна [12, с. 227].

За кількістю експертів, які призначені для проведення досліджень, судові експертизи можна поділити на одноособові та багатоособові. Перші проводяться однією особою, другі – групою експертів (наприклад, комісійні, комплексні, багатооб'єктні).

За характером спеціальних знань, що використовуються, судові експертизи поділяються на однорідні та комплексні. До перших відносять експертизи, що проводяться обізнаними особами з однієї галузі знань. Однорідні експертизи можуть бути комісійними, які відповідно до п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30.05.1997 р. № 8 здійснюються при необхідності проведення досліджень за участю декількох експертів – фахівців у одній галузі знань [4].

Серед учених не склалося єдиної точки зору щодо визначення ознаки комісійної експертизи, яка відрізняла її від досліджень іншого виду. Так, К.К. Абакіров та Р.С. Белкін розуміють комісійну експертизу як дослідження, яке проводиться кількома експертами (комісією експертів) однієї спеціальності [13, с. 13; 14, с. 94].

У науковій літературі висловлювалася точка зору, згідно з якою комісійна експертиза є родовою щодо однопредметної, в проведенні якої беруть участь експерти однієї спеціальності, та комплексної [15, с. 6]. М.Т. Білуха, Е.Б. Сімакова-Єфремян ознакою комісійних експертиз називають не використання спеціальних знань із однієї їх галузі, а кількісну характеристику суб'єктів, які проводять дослідження (комісією експертів), відносячи до їх категорії і комплексну експертизу [6, с. 197; 16, с. 8]. Таке порівняння вказаних експертиз є неприпустимим, оскільки вони мають ряд суттєвих відзнак, що обумовлюються галузевим характером спеціальних знань, які використовуються під час їх проведення.

Від комісійних експертиз В.Д. Арсеньєв відрізняє багатооб'єктні, які також проводяться групою експертів. Але, на думку вченого, головна їх відзнака полягає в дослідженні кожним експертом певної групи об'єктів з приводу одних і тих же питань та складанні окремих висновків залежно від обсягу розподіленої роботи [2, с. 22-28]. Думається, що багатооб'єктні експертизи можна віднести до комісійних, оскільки ознака останніх полягає не в складанні всіма експертами єдиного висновку, а в єдиній галузевій сфері використання спеціальних знань.

У п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 р. «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» зазначено, що комплексні експертизи призначаються у випадках, коли необхідно провести дослідження за участю декількох експертів, які є фахівцями у різних галузях знань [4].

Однією з основних ознак комплексної експертизи Е.Б. Сімакова-Єфремян називає вирішення експертами – фахівцями у різних галузях знань – одного (загального) питання (питань), що відрізняє дану експертизу від комплексу експертних досліджень, під час яких експерти вирішують різні питання. При проведенні комплексної експертизи те чи інше питання вирішується на підставі застосування спеціальних знань у сфері деяких суміжних наук [6, с. 197]. На неприпустимість змішування комплексу експертних досліджень, комплексу експертиз і комплексної експертизи вказували О.М. Зінін, М.П. Майліс [17, с. 201].

На думку О.М. Зініна, М.П. Майліса, Г.Г. Омелянюка і О.В. Пахомова, ознакою експертизи вказаного виду є вирішення суміжних (граничних) завдань різних родів (видів), класів експертиз, що не можна вирішити на основі однієї галузі експертних знань (класу, роду, виду експертизи) [9, с. 16; 17, с. 202].

Ю.К. Орлов визначає комплексну експертизу як таку, в проведенні якої беруть участь декілька експертів із різних або з вузьких спеціальностей (профільів), які проводять дослідження в межах своєї компетенції і складають за його результатами спільний висновок [18, с. 12-13].

П.Т. Землянський, В.П. Лисицин, І.Т. Луцюк під даною експертизою розуміють спільне дослідження і вирішення групою експертів – спеціалістів з різних галузей знань – одного і того ж питання, що необхідне для встановлення істини у справі, в результаті чого на підставі кооперування вказаних знань формується загальний висновок [19, с. 82].

Р.С. Белкін, М.О. Селіванов та інші вчені комплексну експертизу визначають як дослідження, під час проведення якого ті чи інші питання вирішуються завдяки використанню спеціальних знань із суміжних наук або із однієї галузі, що належать до компетенції двох або більше видів судових експертиз [14, с. 94-95; 20, с. 491].

Б.А. Алімджанов і В.М. Вальдман під вказаним видом експертизи розуміють дослідження, що проводиться одним чи кількома експертами, має єдиний предмет для відповіді на питання, вирішення яких потребує формулювання загального висновку, який базується на різних галузях знань [21, с. 99-98].

Л.М. Дереча, Е.Б. Сімакова-Єфремян, В.О. Татаренко називають комплексними ті експертизи, що проводяться експертами різних спеціальностей і призначаються для вирішення одного й того ж питання стосовно одного й того ж об'єкта (об'єктів) або обставин у межах своєї компетенції в разі, коли питання не може бути вирішено експертами однієї спеціальності або шляхом послідовного проведення кількох експертиз. При цьому авторами вказується обов'язковий принцип проведення експертиз даного виду – можливість отримання об'єктивних висновків тільки при спільній роботі експертів відповідних спеціальностей [22, с. 84].

Думається, що комплексною експертизою є дослідження, під час якого кількома експертами вирішуються питання, що потребують застосування спеціальних знань із різних галузей, стосовно одного об'єкта та формується загальний експертний висновок.

Від комплексної експертизи необхідно відрізняти експертизи складних об'єктів, що здійснюються також декількома експертами, але однієї спеціальності, та комплекс пов'язаних між собою експертиз одних і тих же об'єктів. З ознакою комплексності досліджень пов'язують також питання про так звані синтетичні експертизи. При проведенні останніх один з експертів, який є найбільш обізнаним у галузі методології та методики судово-експертного дослідження, може синтезувати висновки інших експертів.

У науковій літературі висловлювалася думка щодо розмежування експертиз залежно від ступеня індивідуалізації об'єктів, що досліджуються, – на ідентифікаційні та класифікаційні. До перших належать криміналістичні експертизи, за допомогою яких встановлюється конкретний об'єкт матеріального середовища. А до класифікаційних відносять дослідження, які встановлюють належність об'єкта до певного класу (групова належність) [15, с. с. 7, 9].

За місцем проведення експертизи О.М. Зінін, Г.Г. Омелянюк, О.В. Пахомов, Б.В. Романюк поділяють їх на дослідження, що проводяться в експертній установі і окремими особами, які призначені експертами у справі [9, с. 14; 23, с. 14].

Слід зазначити, що в новому КПК України [24] взагалі не регламентуються підстави призначення вищевказаних експертиз на відміну від чинного КПК України [3], у ст. 75 якого формулюються підстави призначення лише додаткової та повторної експертизи, що, думається, є прогалиною в кримінальному процесуальному законодавстві.

Таким чином, судові експертизи можна класифікувати за такими підставами:

1. Залежно від об'єму дослідження: основні та додаткові.
2. За послідовністю проведення: первинні і повторні.
3. За кількістю експертів, які призначені для проведення дослідження: одноособові та багатоособові.
4. За характером спеціальних знань, що використовуються: однорідні (комісійні) та комплексні.
5. Залежно від ступеня індивідуалізації об'єктів, що досліджуються: ідентифікаційні та класифікаційні.
6. За місцем проведення: експертизи, що виконуються в експертній установі, і дослідження, що проводяться особами, які не працюють у таких установах.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Про судову експертизу*: Закон України від 25 лютого 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.
2. *Арсеньев В.Д.* Проведение экспертизы на предварительном следствии: учеб. Пособ. / В.Д. Арсеньев. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1978. – 93 с.
3. *Кримінально-процесуальний кодекс України*: Закон України від 28 грудня 1960 року // Відомості Верховної Ради Української РСР. – № 2. – Ст. 15.
4. *Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах*: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року № 8 (із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 року № 15) // Збірник постанов Пленуму

Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963-2008 р.р. – 5 вид., зі змін. та доп. – Х.: Одисей, 2009. – С. 434-443.

5. *Сегай М.Я.* Пропозиції з питань удосконалення регламентації судової експертизи в проектах процесуальних кодексів України / М.Я. Сегай, Г.М. Надгорний, Б.М. Ісакович // Вісник Академії правових наук України. – Х., 1999. – № 2 (17). – С. 124-133.

6. *Сімакова-Єфремян Е.Б.* Шляхи вдосконалення нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності / Е.Б. Сімакова-Єфремян // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 1 (24). – С. 190-197.

7. *Корухов Ю.Г.* Организация и нормативное регулирование криминалистических исследований в деятельности правоохранительных и правоприменительных органов : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Ю.Г. Корухов. – М., 1978. – 52 с.

8. *Щербаковский М.Г.* Правовая регламентация деятельности специалиста и эксперта в проекте уголовно-процессуального кодекса Украины / М.Г. Щербаковский // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ : спеціальний випуск у 4 ч. – Луганськ, 1999. – Ч. 3. – С. 200-207.

9. *Зинин А.М.* Введение в судебную экспертизу / А.М. Зинин, Г.Г. Омелянюк, А.В. Пахомов. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2002. – 240 с.

10. *Орлов Ю.К.* Производство экспертизы в советском уголовном процессе / Ю.К. Орлов. – М.: Всесоюзный юридический заочный институт, 1982. – 77 с.

11. *Матийченко Б.А.* Эффективность проведения судебной экспертизы в советском уголовном процессе / Б.А. Матийченко. – М.: Юридическая литература, 1985. – 86 с.

12. *Махов В.Н.* Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: монограф. / В.Н. Махов. – М.: Издательство РУДН, 2000. – 296 с.

13. *Абакиров К.К.* Процессуальные и организационные проблемы применения специальных познаний при производстве судебных экспертиз (по материалам Российской Федерации и Киргизской Республики): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» /

К.К. Абакиров. – М., 2000. – 24 с.

14. *Белкин Р.С.* Криминалистическая энциклопедия: 2-е изд. доп. / Р.С. Белкин. – М.: Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.

15. *Експертизи в судовій практиці.* – К.: Либідь, 1993. – 196 с.

16. *Білуха М.Т.* Судово-бухгалтерська експертиза: підруч. / М.Т. Білуха. – К.: Вища школа, 1992. – 279 с.

17. *Зинин А.М.* Судебная экспертиза: учебник / А.М. Зинин, Н.П. Майлис. – М.: Право и закон; Юрайт-Издат, 2002. – 320 с.

18. *Орлов Ю.К.* Спорные вопросы судебной экспертизы / Ю.К. Орлов // Российская юстиция. – 1995. – № 1. – С. 11-13.

19. *Землянский П.Т.* Комплексная судебная экспертиза. Вопросы совершенствования правового регулирования / П.Т. Землянский, В.П. Лисицин, И.Т. Луцок // Вестник ЛГУ. Серия юридическая. – Львов: Вища школа, 1982. – Вып. 21. – С. 81-88.

20. *Селиванов Н.А.* Основные понятия судебной экспертизы. Общие правила её назначения и оценки / Справочная книга криминалиста / Н.А. Селиванов. – М.: НОРМА, 2000. – С. 489-506.

21. *Алимджанов Б.А.* Компетенция эксперта в уголовном процессе (Теоретические и практические аспекты) / Б.А. Алимджанов, В.М. Вальдман. – Ташкент: Узбекистан, 1986. – 154 с.

22. *Татаренко В.О.* Поняття комплексності застосування спеціальних знань при експертному дослідженні об'єктів контактної взаємодії / В.О. Татаренко, Е.Б. Сімакова-Єфремян, Л.М. Дереча // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів (до 55-річчя видання роботи С.М. Потапова «Введение в криминалистику») / Міністерство юстиції України; Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса; ред. колегія: М.І. Цимбал, Е.Б. Сімакова-Єфремян, В.М. Шерстюк [та ін.]. – Х.: Право, 2001. – С. 83-93.

23. *Романюк Б.В.* Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Б.В. Романюк. – К., 2002. – 20 с.

24. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : Закон України від 13 квітня 2012 року // Голос України від 19 травня 2012 р. – № 90-91.